

riyat yapma, gazetelere ilân verme, camilerden savaş şehidleri için okutulan mevlidlerden sonra cemaatten bağış toplama, dernek rozeti satma vb. şekillerde daha da genişleterek devam ettirmiştir. İâneye sadece Anadolu ve Rumeli halkı değil Romanya'dan Bosna'ya, Afganistan'a ve Hindistan'a kadar hemen bütün İslâm dünyası katılmıştır. 25.000 altın veren Sultan Reşad başta olmak üzere devrin birçok devlet büyüğü de yardıma işti-
rak etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Askerî, nr. 377, 6532, 7579, 15728, 15744, 17165, 20270, 21452, 22919, 25331, 34862, 41106, 47058, 53650; BA, Cevdet-Maliye, nr. 221, 14176, 20001; BA, MAD, nr. 8362, 8416, 11895, 11896, 11898; BA, Yıldız-İrâde-i Husûsî, nr. 155, 169, 189, 305/17, def 1, 2, 3; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 221, 223, 231, 606; Silâhdar, *Tarih*, II, 262; *Mir'ât-ı Hakikat* (Miroğlu), I, 154-155; Lutfî, *Tarih*, I, 241; V, 165 vd.; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328, I, 94, 96, 97; II, 203, 205, 347; Abdülkadir Özcan, "Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında Hizmeti Geçen Bir Hayır Kurumu: Müdafaa-i Milliye Cemiyeti", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul 1981, s. 273-274; Mübahat Kütüoğlu, "Redif Askeri Giderlerini Karşılıkla Üzere Alınan Bir Vergi: İâne-i Cihâdiyye", *Birinci Askerî Tarih Semineri: Bildiriler*, Ankara 1983, s. 145-166; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Mâliyesi*, İstanbul 1985, s. 21, 154, 206, 260, 266-269; a.mlf., *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1986, s. 285-286; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Malî Tarih)*, İstanbul 1986, s. 209-225, 232, 233, 240-241, 250, 277-278; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 157; Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, s. 182; Nâzım H. Polat, *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara 1991, s. 26, 44 vd.; 73, 96 vd.; 223; Azmi Özcan, *Pan-İslâmizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, Ankara 1997, s. 86 vd.; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Havacılığına Genel Bir Bakış", *Çağın Yakalayan Osmanlı!* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu - Mustafa Kaçar), İstanbul 1995, s. 532-534; Zekeriya Türkmen, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Techizât-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 479-490; Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası. Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, İstanbul 1996, s. 51-52, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 109, 110, 134; a.mlf., "Kaimenin Ortadan Kaldırılması İçin Halkın Yardımına Başvurulması: İâne-i Umûmiye", *TED*, sy. 15 (1997), s. 517-534; A. Uner Turgay, "İâne-i Cihâdiyye: A multi-ethnic, multi-religious contribution to Ottoman war effort", *St.I*, LXIV (1986), s. 115-124; Satinder Kumar Vij, "The Russo-Turkish War 1877-78 and Indian Public Opinion", *EB*, sy. 4 (1987), s. 36-46; Pakalin, II, 11.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

İÂRE

(bk. ÂRİYET).

İBADAN

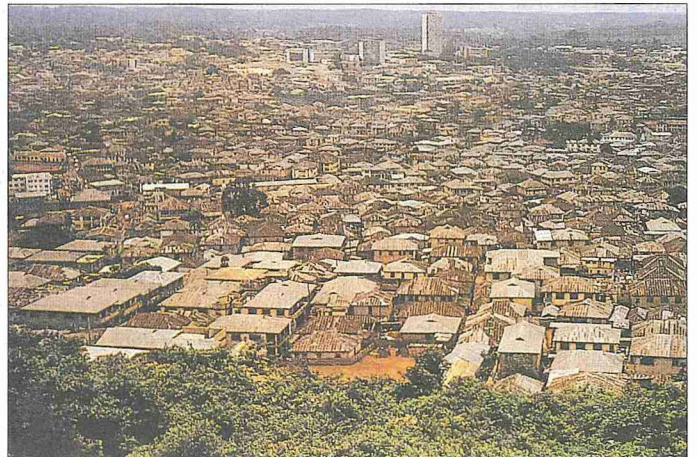
Nijerya'nın güneybatısında bir şehir.

Oyo eyaletinin merkezi ve ülkenin Lagos'tan sonra ikinci büyük şehridir. Sahilden yaklaşık 160 km. kuzeyde yedi küçük tepe ile bunların arasındaki vadiler üzerinde kurulmuştur. Kurulduğu yerin orman ve savan bölgelerinin sınırında bulunmasından dolayı Yoruba dilinde "savân kıyısı" anlamına gelen Eba Odan'dan bozulma İbadan adıyla anılır. İklimi sıcak ve rutubetli olup mart ayının ortasından eylüle kadar yağmurlu, kasımdan marta kadar da kuru geçer. Nüfusu 1.584.668'dir (1999 tah.). Bunun % 90'ını Oyo, İfe, İleşa, Ebga ve İcebular'dan meydana gelen Yoruba halkları, geri kalanını da Hevsâ ve Fülâniler gibi diğer Nijeryalılar ile az sayıdaki Avrupalı, Amerikalı ve Asyalı yabancılar oluşturur. Şehirde müslümanların oranı % 70'e yaklaşırken ikinci sırayı hıristiyanlar alır; mahallî dinlere mensup olanlar son derece azdır. 1913'te yapılan bir sayıma göre İbadan'da yaşayanların ancak % 35'i müslümandı; bu oran 1953'e kadar % 60'a ulaştı. Bunlardan Kâdiyânî (Ahmediyye) olan küçük bir grubun dışındakilerin tamamı Sünnî ve Mâlikî'dir.

İbadan'a İslâmiyet kuzeyden gelen tüccarlar ve dâifler (tebliğciler) vasıtasıyla girmiştir. 1830'larda İlorin'den gelen Hevsâlı Ahmed Kifu ve Osman b. Bekir adlı iki din adamı kurdukları medreselerde hocalık yaparak İslâm'ı yaymaya çalıştılar ve ki-

sa zamanda burayı İslâmî eğitim merkezi haline getirdiler. XIX. yüzyıl boyunca idareciler İslâmiyet'in önemini görerek imam tayinlerini bizzat üstlendiler. Aynı yüzyılın ortalarından itibaren bölgede gücünü hissettiren İngiltere'nin burayı sömürge yönetimine katması üzerine halk kilisenin ve misyonerlerin yoğun faaliyetlerine karşı bir tedbir ve tepki olarak gruplar halinde İslâm'a girmeye başladı. Bugün İbadan'da din eğitimi, camilerin kuruluşu ve bakımıyla ilgilenen resmen teşkilâtlanmış pek çok İslâmî dernek ve cemaat mevcuttur. Merkez Camii'nin yönetimi ve her türlü meseleleriyle ilgilenen ulemâ konseyi, bu caminin başıamamı ile iki yardımcısını seçme yetkisine de sahiptir. Şehirde Kur'an, hadis, fıkıh ve tefsir gibi dinî ilimlerin okutulduğu orta öğretim seviyesinde çeşitli okullar faaliyet halindedir. Bu okulların başlıcaları şunlardır: Islamic High School, Isabat-ud-Deen Girls Grammar School, Ahmediyye Grammar School, el-Ma'hedü'l-Arabî en-Nicîrî, Medresetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Medresetü'l-Mübâreke. Bunların dışında Council of Muslim Youth Organisations, Muslim Sisters Organisation gibi dinî kuruluşlar da faaliyet göstermektedir.

Avrupalı sömürgecilerin istilâsından önce ortaya çıkan İbadan'ın ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. XIX. yüzyılın başlarında, bugünkü şehrin altında kalan yedi tepeden Mapo'nun üzerinde küçük bir köy vardı. 1820 yıllarında Oyo Devleti'nde meydana gelen iç çatışmalardan kaçan bir grup Yoruba askeri buraya gelerek köyün yakınında kamp kurdu. Bu sırada Oyo Devleti iç karışıklıklar ve dış baskılar sebebiyle yıkılma sürecine girmişti; kuzeydeki Fülâniler güneye doğru ilerleyerek Yorubalar'ın ülkesine nüfuz et-

İbadan'dan bir görünüş - Nijerya

mekteydiler. Bu sebeple Mapo yakınındaki askerî kamp karışıklıklardan kaçan göçmenlerin sığınağı oldu ve daha sonraki yıllarda hızla büyüyerek 1850'lerde 60.000 nüfuslu bir şehir haline geldi; yüz yılın ikinci yarısında da gelişimini sürdürerek diğer tepeleri kapladı. XX. yüzyılın başında (1911) 175.000'i aşkın nüfuslu, etrafı surlarla çevrili müstahkem bir şehir devleti durumundaydı. Günümüzde surların kuşattığı alanın çapı 5 kilometredir. İbadan İngiliz sömürge idaresinin denetimine geçince mahallî önderlerin etkisi azaldı. Şehir daha sonra Oyo hükümdarının (Alafin) hukukî ve dinî otoritesine bağlandıysa da bu bağlılık çok zayıf olduğundan kısa sürede son buldu. Sömürge yönetiminin, bölgenin iç kesimlerinde elde edilen kakao gibi ürünleri sahile ulaştırmak amacıyla Lagos'tan buraya demiryolu döşemesi ve ardından bu hattı kuzeydeki Kano'ya kadar uzatması üzerine İbadan'ın ekonomik hayatında büyük bir canlılık meydana geldi; II. Dünya Savaşı'ndan sonra Nijerya sömürgesi üç federe bölgeye ayrılınca İbadan, Yorubalar'ın çoğunlukta bulunduğu Batı Nijerya'nın, bağımsızlığın kazanılmasından (1 Ekim 1960) sonra da Oyo eyaletinin merkezi oldu.

Günümüzde Lagos'a ve kuzeydeki şehirlere demiryoluyla bağlı olması avantajından başka işlek bir hava alanına da sahip bulunan İbadan Nijerya'nın en önemli ticaret, endüstri ve eğitim merkezlerinden biridir. Çevresindeki verimli topraklarda gelişmiş bir tarım (pamuk, tütün, kakao, hurma) yapılan şehrin ekonomik hayatında ticaret, el sanatları, iplik eğirme ve boyama, dokumacılık, çömlekçilik, demircilik, mobilyacılık, matbaacılık ve motor-otomobil tamirciliği gibi küçük çapta endüstri kolları önemli yer tutmaktadır. Aynı zamanda bir ilim ve kültür merkezi olan İbadan'da üniversite eğitimi, 1934'te sömürge yönetiminin ihtiyacı duyduğu memurların yetiştirilmesi için kurulan Yaba Higher College'la başlamıştır. Daha sonra 1948'de bağımsızlıktan sonraki adıyla İbadan Üniversitesi açılmış ve kısa sürede ülkenin en önemli üniversitesi haline gelmiştir; halen bünyesinde barındırdığı pek çok fakülte ve enstitü ile yerli ve yabancı öğrencilere eğitim vermektedir. Bunların dışında şehirde çeşitli teknik enstitülerle araştırma kurumları da bulunmaktadır. Ülkenin en geniş kitap koleksiyonuna sahip üniversite kütüphanesiyle başşehirdeki millî arşivin bir kolu da yine buradadır.

BİBLİYOGRAFYA :

K. M. Buchanan – J. C. Pugh, *Land and People in Nigeria*, London 1962, s. 69-70, 200, 208-215; P. C. Lloyd – A. L. Mabogunje, *The City of Ibadan*, London 1967; H. D. Nelson v.dğr., *Nigeria: a Country Study*, Washington 1979, s. 183, 187, 201-203; R. M. Wren, "Yoruba", *Muslim Peoples*, II, 872-876; J. S. Trimmingham, *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1985, s. 230-231; Abdur Rahman I. Doi, "Islamic Education in Nigeria: 11th Century-20th Century", *Muslim Education Quarterly*, II/2, Cambridge 1985, s. 68-81; A. Cohen, "Ibadan", *EP* (Fr.), III, 667-668; "Nijerya", *Gelişim Büyük Coğrafya Ansiklopedisi*, İstanbul 1981, VI, 1696; "Ibadan", *EBr.*, IX, 140-143; "Ibadan", *ABr.*, XI, 333; Muhammed Hasan Gencî, "İbâdân", *DMBİ*, II, 304-308.

DAVUT DURSUN

İBADET

(العبادة)

Kulun Allah'a karşı sevgi, saygı ve bağlılığını gösteren duygu, düşünce ve davranış biçimleri için kullanılan terim.

A) Etimoloji ve Tanım. Sözlükte "boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma" anlamlarına gelen **ibâdet** dinî bir terim olarak insanın Allah'a saygı, sevgi ve itaatini göstermek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanıldığı gibi daha genel olarak aynı mahiyetteki düşünüş, duygu ve sözleri de ifade eder; ancak kelimenin dinî içerikli belli ve düzenli davranış biçimleri için kullanımı daha yaygındır. İslâmî literatürde genellikle bu tür davranış biçimleri için ibadet, insanın, hayatını daima Allah'a karşı saygı ve itaat bilinci içinde sürdürmesi şeklindeki kulluk duyarlılığı için de **ubûdiyyet** ve **ubûdet** terimlerine yer verilmiştir. Bir tanıma göre ubûdiyyet "kulun Allah'ın yaptıklarından memnun olması", ibadet ise "O'nun razı olacağı işleri yapması"dır (*Lisânü'l-'Arab*, "abd" md.; *Tâcû'l-'arûs*, "abd" md.). Buna göre ibadette belirli davranış şekilleri öne çıkarken ubûdiyyette ahlâkî ve mânevî öz ağır basmaktadır. Bununla birlikte böyle bir özden yoksun olan davranışlar ibadet sayılmaz. Nitekim ibadetin bütün tanımlarında "taat, hudû", "zül" kelimelerinin tekrar edildiği görülmektedir. Meselâ Fahreddin er-Râzî ibadeti "saygının en ileri derecesi" diye tanımlarken (*Mefâtihu'l-gayb*, XIV, 159) İbn Kayyim el-Cevziyye, ibadet kavramının hem sevgi hem de itaat unsurlarını içerdiğini, bu özelliklerin ikisini birden ta-

şımayan davranışların ibadet sayılmayacağı belirir (*Medâricü's-sâlikîn*, I, 58). Genellikle tasavvufî kaynaklarda yukarıdaki anlamıyla ubûdiyyete daha çok önem verilirken (meselâ bk. Kuşeyrî, II, 428-432) Râgîb el-İsfahânî ibadeti "alçak gönüllülüğün en ileri derecesi", ubûdiyyeti ise "alçak gönüllülüğün dışı vurulması" şeklinde açıklamakta. dolayısıyla ibadeti ubûdiyyetten daha önemli görmektedir (*el-Müfredât*, "abd" md.). Yine Râgîb el-İsfahânî ibadetin biri zorunlu, diğeri iradeye bağlı olmak üzere iki şeklinin bulunduğunu belirtir (a.g.e., "scd", "abd" md.leri). Evrendeki bütün varlıkların Allah'ın karşılıklı konulamaz yasalarına boyun eğmiş bir halde işlevlerini sürdürmeleri zorunlu ibadet olup bazı âyetlerde bu ibadet söz konusu varlıkların "Allah'a secde etmesi" şeklinde ifade edilmiştir (meselâ bk. er-Ra'd 13/15; el-Hac 22/18; er-Rahmân 55/6). İradeye bağlı ibadet ise akıl sahibi varlığın hür iradesiyle yapması istenen, bu sebeple de sorumluluğa, mükâfat veya cezaya konu olan kulluk şeklidir.

Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde kulun Allah'a saygı ve itaatini ifade etmek üzere "nüsük, dua, hudû", huşû", anve, rükû, secde, kunût, tesbih, şükür" gibi kavramların da yer yer ibadete aynı veya yakın anlamda kullanıldığı görülür. Nitekim sözlüklerde bu kelimelere de "boyun eğme, alçak gönüllülük" anlamı verilir ve bunlardan bazılarının ibadet anlamında kullanıldığı belirtilir (*Lisânü'l-'Arab*, "nsk", "d'av", "h'd'a", "h's'a", "anv", "rk'a", "scd", "knt", "sbh", "şkr" md.leri; *Tâcû'l-'arûs*, "nsk", "d'av", "h'd'a", "h's'a", "anv", "rk'a", "scd", "knt", "sbh", "şkr" md.leri).

İbadet çeşitli dinlerde ve dillerde farklı kavramlarla ifade edilmiş, değişik biçimlerde anlaşılıp uygulanmıştır. Hinduizm'in kutsal dili Sanskritçe'de "kutsamak, tâzim etmek" anlamındaki puja kelimesi ibadetleri, yani Brahmanlar tarafından tanımlanan mâbed ibadetlerini ve âyinleri belirtmek için kullanılır. Budizm'in kutsal Pali dilinde "din, doktrin, doğruluk, fazilet" anlamlarındaki dhamma kelimesi bütünüyle dini, dinî inanç ve fiilleri ifade eder. Ayrıca ibadete ilgili uygulamalar için vandana kelimesi de kullanılır. Çin dinlerinde ibadete dair uygulamaları belirten en yaygın kelime "mânevî varlıklar, et, sağ el" anlamlarını taşıyan ve "bir parça eti sağ elle tutarak ruhlara sunmak" şeklinde yorumlanan chi kelimesidir. Konfüçyüsçülüğün kutsal kitaplarından *Dinî Törenler Kitabı* da "Li Chi" şeklinde bir